

Реалізація лексичних варіантів

№ з/п	Мовна одиниця	Показник (у %)			
		I (16 – 17 рр.)	II (17 – 25 рр.)	III (25 – 35 рр.)	IV (35 – 50 рр.)
1.	<i>життєпис</i>	0	20	5	0
2.	<i>біографія</i>	100	80	95	100
3.	<i>вступник</i>	10	50	32	10
4.	<i>абітурієнт</i>	90	50	68	90
5.	<i>водограй</i>	12	40	10	0
6.	<i>фонтан</i>	88	60	90	100
7.	<i>двоспіє</i>	0	0	0	0
8.	<i>дуєт</i>	100	100	100	100
9.	<i>світлина</i>	40	30	32	20
10.	<i>фотографія</i>	60	70	68	80
11.	<i>оплески</i>	70	70	61	70
12.	<i>аплодисменти</i>	30	30	39	30

За нашими спостереженнями, позитивним явищем є відродження у мовленні власне українських слів, таких як *світлина*, *водограй*, *життєпис*. Якщо учні та старше покоління вживають лише слово *біографія*, то у студентському мовленні функціонує і слово *життєпис* (20%). На жаль, ніхто не використовує лексему *двоспіє*. Вважаємо, що таке слово треба популяризувати.

Морфологічні варіанти – це такі видозміни граматичного значення, які виникають унаслідок паралельного вживання флексій слів і тих афіксів, які виконують формотворчу, а не словотворчу роль. У таблиці 3 наведено рівень реалізації декількох морфологічних варіантів.

Таблиця 3

Реалізація морфологічних варіантів

№ з/п	Мовна одиниця	Показник (у %)			
		I (16 – 17 рр.)	II (17 – 25 рр.)	III (25 – 35 рр.)	IV (35 – 50 рр.)
1.	<i>рівнесенький</i>	90	90	74	80
2.	<i>рівнісінський</i>	10	10	26	20
3.	<i>тернополянин</i>	100	100	100	90
4.	<i>тернопільчанин</i>	0	0	0	10
5.	<i>зал</i>	30	40	52	60
6.	<i>зала</i>	70	60	48	40
7.	<i>конями</i>	40	0	5	10
8.	<i>кіньми</i>	60	100	95	90
9.	<i>по-братському</i>	30	0	5	10
10.	<i>по-братськи</i>	70	100	95	90
11.	<i>замовк</i>	60	90	72	60
12.	<i>замовкнув</i>	40	10	28	40

Прокоментуємо одну з пар варіантів. Так, на позначення жителів міста Тернополя усталилася форма *тернополяни*. Раніше, у другій половині ХХ століття, функціонував варіант *тернопільчани*. Таку форму і назвали окремі представники середнього покоління. Аналіз варіантів *тернополянин* – *тернопільчанин* засвідчує архаїзацію одного з них, тобто виразну динаміку норми. Закономірним є функціонування певний час двох варіантів, а потім вихід одного з них із ужитку.

Отже, варіантність забезпечує умови безперервної еволюції мови, водночас зберігає її загальну цілісність та єдність. Проблема варіантності у мовознавстві є перманентною. Її розв'язання важливе для кодифікаційної практики – для укладання словників української літературної мови.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Коць Т. А. Літературна норма у функціонально-стильовій і структурній парадигмі / Т. А. Коць. – К. : Логос, 2010. – 303 с.
2. Тараненко О. О. Новий словник української мови (концепція і принципи укладання словника) / О. О. Тараненко. – Київ – Кам'янець-Подільський, 1996. – 170 с.

Ваврик І.

Науковий керівник – доц. Бабій І. М.

КОНЦЕПТ СИРОТА У ТВОРЧОСТІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

Концепт *сирота* є одним із основних у творчості Тараса Шевченка. Зображення важкої долі дівчини-сироти, вдови чи самотнього старця – відгомін власних переживань Кобзаря, який зростав без матері й батька. Степан Балей, відомий дослідник психології творчості письменника, в однойменній праці зазначає, що «...нові методи (йдеться про методи психологічного дослідження, Зигмунда Фрейда зокрема) легко

покажуть, що Шевченкова творчість не є проста, що «індивідуальне життя» поета залишається поза увагою. За межами «народницьких чи суспільницьких переживань» лежить ціла сфера душі поета, яка вповні не відома, не досліджена» [2, 1–23].

Метою статті є розглянути реалізацію концепту *сирота* у поетичних текстах Тараса Шевченка. Контекстуальний аналіз базуватиметься на узагальненні словникових статей (тлумачного, словника епітетів та словника мови Шевченка) задля визначення характерних рис концепту. **Актуальність** теми полягає у тому, що концепт *сирота* у творчості Т. Шевченка є мало вивченим у сучасній концептології.

До вивчення концепту в поетичному мовленні окремого автора зверталися В. Виноградов, Л. Ставицька, М. Бакіна, О. Некрасова, Н. Кузьміна, Т. Вільчинська, Г. Вишневіська, Н. Єщенко тощо.

У поетичних творах Т. Шевченка ми виявили 120 випадків слововживання лексеми *сирота*. Концепт *сирота* вербалізується за допомогою таких лексем: *сирітка* (у поетичних творах вживається 2 рази): «Узяв собі старий козак / Чю сирітку за дитину» [5, 470]; «А я в пола обідала, - / Сирітка сказала» [5, 501]; *сиріточка* (у поетичних творах вживається 1 раз): «Одна тільки / Сидить без обнови / Сиріточка...» [5, 501]; *сиротина* (у поетичних творах вживається 12 раз): «А дівчина–сиротина / У наймах марніє» [5, с. 472]; «Привітай же благодущин / мою сиротину» [5, 539]. Окрім того, концепт *сирота* вербалізується за допомогою дієслова *сиротити*: «У полі бились, сиротили / Маленьких діточок своїх» [5, 415]; а також *сиротіти*: «Друзья все больше сиротели...» [5, с. 224]. Обидва дієслова у поетичних текстах ужиті по одному разу.

У «Словнику української мови» [1, 202] лексема *сирота* структурується такими означеннями:

1. Дитина, підліток, що втратили батька й матір або одного з них: «Тяжко-важко в світі жити / Сироті без роду» [5, 56]; «Я сирота, мій голубе» [5, 99]; «Я сирота: без матері, / Без батька осталась» [5, 150].

2. Людина, що залишилася без рідних, близьких; одинока, самотня людина: «Як то вони, ті сироти, / Жити на світі будуть?» [5, 400]; «Отак і виріс сиротою / У наймах» [5, 442]; «Одна, одна, як сирота, / На чужині гине» [5, 86].

У «Граматично-стилістичному словнику Шевченкової мови» І. Огієнко виділяє перше і друге означення лексеми *сирота*: «Ярема, сирота убогий» [65; 357]; «Багатий сивий сирота» [201]; «У наймах виріс сирота» [490]; «З чорнобривим сиротою» [400]. [4, 206].

На нашу думку, можна виділити ще одне означення, де вжита лексема *сирота*. Це переносне значення зафіксоване у тлумачному словнику, а саме: «Бідна, нещасна людина; бідолаха. У Т. Шевченка це значення реалізується у таких контекстах: «Сумно, сумно, як сироти, / Мовчки похилились» [5, 105]; «И тайну слез моих узнаешь;... / Одна бездомной сиротою...» [5, 187].

Зіставивши значення слова *сирота*, що функціонує у поетичних текстах Т. Шевченка, із семантичною структурою цієї лексеми в «Словнику української мови», ми можемо зробити висновок, що майже всі словникові значення лексеми *сирота* реалізуються в художньому мовленні поета. Особливістю ідіостилію Шевченка є, на наш погляд, ще кілька означень слова *сирота*, а саме: «Занапастив еси вбогу / Сироту Україну» [5, 296]; «... Сиротами кинув / І гори, і море...» [5, 64]; «На кручі, ніби сирота, / Стоїть одним-одна хатина» [5, 382]. У використаних словниках не зазначено жодного випадку вживання іменника *сирота* на означення неживих предметів. Лексема *сирота* у даних прикладах набуває іншого відтінку значення – як позбавлення чогось важливого, фундаментального, життєво необхідного. За допомогою слова *сирота* у вищезазначених прикладах Т. Шевченко охоплює широке поле зору, малює обширну картину тогочасного життя на Україні, яка залишилася сама; хоча й були на Україні люди, та українців було мало – зросійщені й спольщені, вони зрадили Батьківщину. У цьому майстерність ідіостилію поета – одним словом окреслити максимум подій.

Найчастотнішими поетичними означеннями до ключового слова *сирота* у Т. Шевченка є такі епітети:

□ *убогий*: «Я був убогий сирота» [5, 409]; «Сирота Ярема, сирота убогий» [5, 108];

□ *багатий*: «... Сирота багатий» [5, 109]; «Багатий сивий сирота» [5, 586];

□ *сірома*: «Того сірому-сироту» [5, 427]; «Отож той самий сиротина, / Придбає, сірома, грошенят» [5, 531];

□ *старий*: «Чом не спиться убогому / Сироті старому?» [5, 343]; (у поетичних текстах вжите двічі в однаковому оформленні)

□ *ледащо*: (використовується для вираження суспільної думки щодо праці сироти і вжите в іронічному значенні): «Бо всюди сироти - ледащо» [5, 399].

Зіставивши епітети слова *сирота* у Шевченка зі «Словником епітетів української мови» [3, 311-312], можемо зробити висновок, що у Тараса Шевченка коло епітетів значно ширше, збігаються лише наступні: *бідний* (у Шевченка - *убогий*), *старий*, *безталанний* і *нещасний*. Індивідуально-авторськими є такі епітети:

□ *собака*: «Сирота-собака має свою долю / Має добре слово в світі сирота» [5, 78];

□ *багатий*: «Багатий сивий сирота» [5, 586]; (означення *багатий* вжите на позначення багатства душі, а не на статки);

□ *кобзар*: «Мужика, й шинкаря, / Й сироту-кобзаря» [5, 364];

□ *ледащо*: «Бо всюди сироти - ледащо» [5, 399];

□ *сірома*: «Отож той самий сиротина, / Придбає, сірома, грошенят» [5, 531];

□ *чорнобривий*: «З чорнобривим сиротою» [5, 451];

□ *безталанний*: «Одружилася я / З безталанним сиротою» [5, 451];

□ *бездомний*: «Одна бездомной сиротою...» [5, 187];

□ *щасливий*: «Добре отим / Сиротам щасливим» [5, 487].

Отже, проаналізувавши реалізацію концепту *сирота* у творчості Тараса Шевченка, можемо зробити висновок, що він є провідним, багато означень даного концепта є індивідуально-авторськими. Це свідчить про багатство мови Шевченка і є відображенням авторського світобачення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Словник української мови: В 11т. – Т 9. – К.: Наукова думка, 1978. – 920 с.
2. Балей С. З психології творчості Шевченка // С. Балей. Збір. п.: у 5т. і 2 кн. – Т 1. – Львів – Одеса: ІФЛІС ЛФС «Cogito», 2002.
3. Бирик С. П. та ін.. Словник епітетів української мови / С. П. Бирик, С. Я. Єрмоленко, Л. О. Пустовіт; За ред. Л. О. Пустовіт. – К.: Довіра, 1998. – 431 с.
4. Митрополит Іларіон. Граматично-стилістичний словник Шевченкової мови / Вінніпег: накладом товариства «Волинь», 1961. – 260 с.
5. Шевченко Т. Г. Кобзар. Повна ілюстрована збірка / Харків: Книжковий Клуб «Клуб сімейного дозвілля», 2013. – 720 с.

Волошин І.

Науковий керівник – доц. Заборна М. С.

**СУБ'ЄКТИВНО-МОДАЛЬНІ РЕАЛІЗАЦІЇ БЕЗОСОБОВОГО РЕЧЕННЯ
В РОМАНІ ІРЕН РОЗДОБУДЬКО «ДВАНADЦЯТЬ, АБО ВИХОВАННЯ ЖІНКИ В
УМОВАХ, НЕ ПРИДАТНИХ ДО ЖИТТЯ»**

У системі односкладних конструкцій особливе місце посідають безособові речення з огляду на різноманітність будови та широти використання в мовленні.

Загальне значення безособових речень задається їх синтаксичною будовою. Конструктивною ознакою безособових структур виступає головний член, який називає дії, стани чи процеси, що не залежать від волі активної особи. Тим самим безособова форма репрезентує загальне значення фатумності, загалом властиве цьому різновиду односкладних конструкцій. Наприклад: *Похмурніло навколо в ці дні* (М. Стельмах); *Шумить у голові йому, дзеленчить* (А. Тесленко) [1, с. 122].

Водночас безособова семантика може увиразнюватися додатковими модальними значеннями, внаслідок чого формується складений головний член, де безособову позицію заповнюють модальні лексеми, до яких прилягає інфінітивна дієслівна форма із самостійним лексичним значенням. У результаті утворюються так звані безособово-інфінітивні речення. Наприклад: *Хотілося залізти в найдавший куток канали, поруч із Валею або й Алею, і слухати* (Ю. Смолич); *Йому хотілося бити земні поклони і молитися* (Ю. Смолич) [1, с. 123].

У безособово-інфінітивних реченнях неозначена форма дієслова виражає основну дію, стан чи процес, про які йдеться в реченні. Що ж стосується модальних лексем у допоміжній частині, то вони виконують дві функції:

- 1) вказують на безособовий характер дій, станів, процесів, їх незалежність від волі людини;
- 2) представляють ці дії, стани та процеси як ті, що людина пропускає крізь свою свідомість, уточнюючи їх суб'єктивними значеннями бажаності / небажаності, можливості / неможливості, доцільності / недоцільності, повинності, необхідності, вимушеності тощо.

Подібні структури становлять особливий інтерес для синтаксичних досліджень з огляду на актуалізацію в мові суб'єктивних змістів, пов'язаних з відтворенням в ній діяльності людини як основного її носія й творця. З іншого боку, суб'єктивно-модальні реалізації безособових речень цікаві в контексті ідеолекту письменника, який, творячи художній світ, віддає перевагу тим чи іншим мовним засобам.

Безособово-інфінітивні конструкції становлять значний фрагмент мовної матерії роману Ірен Роздобудько «Дванадцять, або Виховання жінки в умовах, не придатних до життя». Вони постійно простежуються в монологіях-розповідях дванадцяти персонажів. Саме через ці речення люди розкривають своє внутрішнє ставлення до світу та дій інших. Модальні конструкції немовби створюють певний психологічний світ кожного героя та репрезентують вектори його вольової діяльності у процесі осмислення ситуації дійсності.

Найчастотнішими в романі виступають безособово-інфінітивні конструкції зі значенням **повинності, необхідності / непотрібності** здійснення дії. Цю модальну семантику виражають слова категорії стану *треба, слід, не треба*. Наприклад: *Треба відчинити вікно* [2, с. 50]; *До неї треба посміхнутися, посурмити у вухо клоунською дудкою, кинути на плече стрічку серпантину* [2, с. 142]; *Треба було чимось зайнятися* [2, с. 47]; *Треба переконатись, що там усе нормально* [2, с. 148]; *Може, слід було огризнутися чи докладно відповісти на запитання* [2, с. 39]; *І тому – не треба метушитися* [2, с. 151]; *Тому нам не треба напружуватися й вигадувати теми для розмов* [2, с. 64]. В цьому контексті можна зауважити, що значення повинності, необхідності можуть виражатися й лексеми *потрібно* та *необхідно*. Однак Ірен Роздобудько віддає перевагу саме модальній лексемі *треба*, що становить одну з ознак її письменницького ідеолекту.

Значення **бажаності / небажаності** здійснення дії загалом виражають модальні дієслова *хотіти, жадати, кортіти, мріяти, прагнути*. З них І. Роздобудько віддає перевагу двом – *хотіти* й *кортіти*. Наприклад: *Захотілося попоїсти* [2, с. 51]; *Дуже кортить ковтнути холодного- прехолодного пива* [2, с. 132].

Речення зі значенням **можливості / неможливості** дії в тексті роману позначені вживанням модальних лексем *можна* і *не можна*. Наприклад: *Ним можна наповнити себе* [2, с. 48]; *Тепер можна випити щось міцніше* [2, с. 138]; *Не можна ж відрізнятись від інших* [2, с. 147].

У творі можна простежити часте вживання речень зі значенням **вимушеності**. Вони маркуються лексемою *доводиться*. Наприклад: *Довелося потерпіти до ранку* [2, с. 69]; *Довелося змиритися і продовжувати* [2, с. 83]; *Тому доводиться говорити самому* [2, с. 127].